

ΠΛΑΤΩΝ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΩΝ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΩΝ
ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ ΚΑΤΑ ΜΗΝΑ

ΥΠΟ ΤΟΥ

ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΚΟΥ

ΣΥΛΛΟΓΟΥ

ΕΤΟΣ Α΄.-ΤΟΜΟΣ Α΄.

(Ὅτι ἐστὶ περὶ τοῦ ἄν ὀσιωτέρου ἀνθρώπου
βουλευσάτω ἢ περὶ παιδείας καὶ αὐτοῦ καὶ
τῶν αὐτοῦ οἰκείων. (Πλάτ. Θιάγης.)

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Κ. Ν. ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΩΣ

—
1879

ΠΛΑΤΩΝ

ΕΤΟΣ Α΄.	30 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1879	ΤΕΥΧΟΣ ΙΒ΄.
----------	---------------------	-------------

ΠΕΡΙ ΕΠΟΠΤΙΚΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

Πραγματεία ἐπὶ ὑφηγεσίᾳ

ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ

ΥΠΟ

ΑΡΙΣΤΕΙΔΟΥ Κ. ΣΗΛΘΑΚΗ

διδάκτορος τῆς φιλοσοφίας καὶ καθηγητοῦ ἐν τε τῇ Ῥιζαρείῳ
καὶ Ἄρσακείῳ σχολῇ.

Ὁ ἐκ Stuttgart Δένζελος (B. G. Denzel, 1773 — 1838) ἐν τῇ παραστάσει τῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας, ἣτις εἶναι μέρος τοῦ παιδαγωγικοῦ αὐτοῦ συγγράμματος, τοῦ ἐπιγραφομένου «Εἰσαγωγή εἰς τὴν περὶ ἀγωγῆς καὶ παιδείας διδασκαλίαν»², θεωρῶν ἀντιθέτως πρὸς τοὺς ἀνωτέρω μνημονευθέντας παιδαγωγοὺς τὸ ἐν τῇ ἐποπτικῇ διδασκαλίᾳ ὑλικὸν στοιχείον ἀνώτερον τοῦ τυπικοῦ, διαπραγματεύεται τὸ τοῦ σχολείου δωμάτιον, τὸ σχολεῖον καθόλου, τὸ ἀνθρώπινον σῶμα, τὰς οἰκιακὰς καὶ οἰκογενειακὰς σχέσεις, τὸν οἶκον, τὴν κώμην (πόλιν), τὸν κῆπον, τὴν κοιλάδα, τὸν ἀγρόν, τὴν ἄμπελον, τὸ δάσος, τὸ ὄρος, τὸν λόφον καὶ τὴν πεδιάδα, τὸ ὕδωρ, τὰ ζῶα, τὸν οὐρανόν, τὰς ἐν τῇ φύσει μεταβολάς, τὸν ἄνθρωπον ὡς πρὸς τὴν φύσιν. Διὰ τοῦ Δένζελου ἡ ὀνομασία ἐποπτικῆ διδασκαλίας ἀνεγράφη ἐν τοῖς προγράμμασι τῶν στοιχειωδῶν σχολείων. Τοῦτο διή-

¹ Ὅρα συνέχειαν ἐν σελ. 452.

² «Einführung in die Erziehungs und Unterrichts Lehre für Volksschullehrer», von B. G. Denzel. Πρὸβλ. τὴν ἐν τῇ Γ΄ μέρει τῆς γ΄ ἐκδόσεως τοῦ 1828 «Darstellung des Anschauungs Unterrichts.»

γαιρε τὰς μορφὰς πολλῶν παιδαγωγῶν, δοξαζόντων ὅτι ἡ ἐποπτικὴ διδασκαλία δηλοῖ ἀρχὴν ἐφαρμοστέαν εἰς πάντας τοὺς κλάδους, οὐχὶ δὲ καὶ ὠρισμένην διδασκαλίαν ὕλην, καὶ προτεινόντων, ἀντὶ τῆς ἑνομασίας ἐποπτικὴ διδασκαλία, τὰς ἐκφράσεις ἐθνικὴ ἐποπτικὴ διδασκαλία, γεωγραφικὴ ἐποπτικὴ διδασκαλία, φυσικὴ ἐποπτικὴ διδασκαλία κτλ. αἵτινες μικρὰν εὐρον ὑποδοχὴν ἐν τοῖς σχολείοις. Ἐν τῷ ὑπὸ Δένζελου μὲν συνταχθέντι, ὑπὸ δὲ τοῦ **Wrage** πρακτικῶς διεξαχθέντι, διαγράμματι ἐποπτικῆς διδασκαλίας μετὰ τε τοῦ πραγματικοῦ καὶ τυπικοῦ στοιχείου συνάπτεται καὶ τὸ τῆς θρησκείας, ἣν οὗτοι θεωροῦσιν ὡς κέντρον, συνενεῶν ἀπάσης τῆς σχολικῆς διδασκαλίας τὰς ἀκτῖνας¹. Τὰ ἔρια, ἐν οἷς περιέλαβε τὴν ἐποπτικὴν διδασκαλίαν ὁ Δένζελος, σχεδὸν τὰ αὐτὰ τηροῦσι καὶ μέχρι τῆς σήμερον οἱ τῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας μεθοδικοί.

Ὁ δὲ ἐκ Βεστφαλίας περικλεῆς Δειστερβέγιος (**Fr. Adolf Wilhelm Diesterweg, 1790—1866**), ὁ ἐνθερμος ὀπαδὸς τῶν τοῦ Ῥουσσώ καὶ Πεττάλότση ἀρχῶν καὶ καρτερός παλαιστής ἐν τῇ ἀναδιοργανώσει τῶν τοῦ λαοῦ σχολείων, ἐκδούς τὸ περίφημον σύγγραμμα «*Ἡ διδασκαλία ἐν τῷ τῶν παιδίων σχολείῳ*»², διετύπωσε διὰ τῶν ἐξῆς λόγων τὸν τε σκοπὸν καὶ τὴν μέθοδον τῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας. «Ὅταν, λέγει, ὁ πενταετής ἢ ἑξαετής παῖς εἰσέρχεται εἰς τὸ σχολεῖον, ἔχει χρεῖαν διδασκαλίας πρὸς πνευματικὴν ὠρίμανσιν. Ἡ μὲν προσοχὴ αὐτοῦ πρέπει νὰ διεγερθῇ, ἡ δὲ γλωσσικὴ δύναμις πρέπει νὰ λυθῇ ἐκ τῶν δεσμῶν διότι ἐξ ἀμφοτέρων ἐξαρτᾶται ἡ ἐπίτευξις τῆς διδασκαλίας. Τοὺς μεγάλους τούτους καὶ σπουδαίους σκοποὺς ἐκπληροῦσιν αἱ καλούμεναι ἐποπτικαὶ καὶ γλωσσικαὶ ἀσκήσεις ἐπὶ τῆς πρώτης βαθμίδος τῆς διδασκαλίας. Εἶναι ἀναγκαῖαι αἱ ἐποπτικαὶ ἀσκήσεις, διότι ἡ ἐποπτικὴ δύναμις εἶναι ἡ θεμελιώδης δύναμις πάσης ἀληθοῦς πνευματικῆς μορφώσεως· ἐπίσης ἀναγκαῖαι εἶναι καὶ αἱ γλωσσικαὶ ἀσκήσεις, διότι μόνον διὰ τῆς ὑπὸ τῶν παίδων ἐκφράσεως τῶν τε παραστάσεων καὶ ἐννοιῶν δύναται τις νὰ πληροφορηθῇ ἂν τούτων ἀντελήφθησαν ἐκείνοι ὀρθῶς καὶ ἀνελλιπῶς. Ἀμφοτέραι ἄρα αἱ διευθύνσεις δὲν κείνται παρ' ἀλλήλαις, ἀλλ' ἐν ἀλλήλαις· καὶ αἱ μὲν ἐποπτικαὶ περιλαμβάνουσι τὸ περιεχόμενον, αἱ δὲ γλωσσικαὶ τὸν τύπον τῶν ἀσκήσεων. Περιεχόμενον καὶ τύπος συνυπάρχουσι πάντοτε ἐν ἐκάστη διδασκαλίᾳ. Ὅθεν αἱ ἐποπτικαὶ γλωσσικαὶ ἀσκήσεις ἀποτελοῦσι τὴν βᾶσιν πάσης στοιχειώδους διδασκαλίας. Ὑλικά καὶ πραγματικὰ ἀντικείμενα προβάλλονται πρὸ τῶν παιδίων ταῦτα ἐποπτεύονται καὶ παρα-

¹ Αὐτόθι, μέρ. Γ', σελ. 26, 27.

² «*Der Unterricht in der Kleinkinderschule*», ἐκδ. γ', 1834.

τηροῦνται ὑπ' αὐτῶν· τὸ δὲ ἐποπτευθὲν καὶ παρατηρηθὲν ἐκδηλοῦται διὰ τοῦ λόγου. Ὁ διδάσκαλος ρυθμίζει τὴν προσοχὴν τῶν παιδῶν καὶ ποιεῖται χρῆσιν τῆς ἐρωτηματικῆς διδασκαλίας· οἱ δὲ παῖδες ἀποκρίνονται, ἐκφραζόμενοι σαφῶς καὶ ὠρισμένως καὶ ἐν ἰδίαις προτάσεσιν. Ἡ λύσις τῶν δεσμῶν τῆς γλωσσικῆς δυνάμεως εἶναι σπουδαιότατον μέλημα· τούτου ἕνεκα οὐδεμία ἡμιτελής ἐκφρασις, οὐδεὶς ἀσαφὴς λόγος καὶ οὐδεμία ἀπάντησις, ἐκφραζομένη δι' ἡμισείας φωνῆς ἢ διὰ μεμονωμένων λέξεων, ἐπιτρέπεται. Οἱ χαρακτηρισμοὶ τῶν ἀντικειμένων μετὰ τῶν ἰδιοτήτων αὐτῶν γίνονται μετὰ τὴν ἄμεσον ἐποπτείαν αὐτῶν τούτων. *Πρῶτον τὸ πρᾶγμα καὶ εἶτα ἢ χαρακτηρίζουσα αὐτὸ λέξις.* Ἡ ἐκφρασις ἐνὸς ἐκάστου παιδὸς ἰδίᾳ δύναται νὰ συναλλάσσεται μετὰ τῆς ἐκφράσεως ἀπάντων ὁμοῦ τῶν παιδῶν ἐν χορῶ ἢ κατὰ θρανία. Ἐπιζητοῦμεν τὴν ἐνότητα τῶν ἀσκήσεων οὐχὶ ἐν τῇ ἐνότητι τοῦ ἀντικειμένου, ἀλλὰ ἐν τῇ ἐνότητι τοῦ σκοποῦ ἅμα καὶ τοῦ τρόπου τῆς διεξαγωγῆς.» Τὰς ἀρχὰς ταύτας ἀκολουθεῖ ὁ Δειστερβέγιος ἐν τῷ προμνημονευθέντι συγγράμματι, οὗ τινος τό περιεχόμενον ἀποτελοῦσι τὰ ἑξῆς· ἀντικείμενα ἐν τῷ σχολικῷ δωματίῳ καὶ δὴ ὀνομασία, περιγραφή καὶ ἀντιπαραβολὴ αὐτῶν· εἶτα θεωρία κανονικῶν σῶμάτων· θεμελιώδεις ἀρχαὶ τῆς φυσικῆς ἱστορίας καὶ ἐθνολογίας καὶ δὴ τὰ κατοικίδια ζῶα, τὸ ἀνθρώπινον σῶμα, τὰ φυτὰ τοῦ οἰκιακοῦ κήπου, ὁ οἶκος, ἡ κατοικία καὶ τὰ στοιχεῖα· προασκήσεις εἰς τὴν ἰχνογραφεῖν καὶ γράφειν· ἀναγνωστικὴ διδασκαλία· ἀρχαὶ τῆς ἀριθμητικῆς· μνημονικαὶ ἀσκήσεις· ἀρχαὶ τῆς μουσικῆς διδασκαλίας καὶ μέσα τινὰ πρὸς προαγωγὴν τῆς τε διδασκαλίας καὶ τῶν τοῦ σχολείου σκοπῶν καθόλου ¹.

Ὁ δὲ συστηματικὸς Κούρτμανος (W. J. Curtman) ἐν τῷ ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοθέντι ἐν ἔτει 1844—1846 «*Εγχειριδίῳ τῆς γενικῆς μεθοδικῆς*»², συμπληρῶν τὴν θεωρίαν τῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας, παραδέχεται α) ἀχωριστὸν ἐποπτικὴν διδασκαλίαν, ἐφαρμοζομένην κατὰ τὸν πρῶτον σχολικὸν χρόνον, καὶ ἀναλογοῦσαν πρὸς τὴν γενικὴν ἐποπτικὴν διδασκαλίαν, καὶ χωριστὴν, χρησιμεύουσαν εἰς προαγὴν τῆς διακρίσεως καὶ τῆς προπαρασκευῆς τῶν διαφόρων γνωστικῶν κλάδων· β) ἄμεσον καὶ ἐπὶ πραγματικῆς ἢ ἐξωτερικῆς παρατηρήσεως ἐρειδομένην ἐποπτικὴν διδασκαλίαν, καὶ ἔμμεσον, ἐρειδομένην ἐπὶ τῆς ἀναμνήσεως τῶν διὰ τῶν ἐξωτερικῶν αἰσθήσεων ἐποπτευθέντων ἀντικειμένων· γ) περιγραφικὴν καὶ διηγηματικὴν ἐποπτικὴν διδασκαλίαν, ἥτις, συμπίπτουσα μετὰ τῆς τοῦ Wurst

¹ Πρὸς καὶ τὸ πολυτιμότερον τοῦ Δειστερβέγιου πόνημα «*Wegweiser zur Bildung für deutsche Lehrer*», τόμ. Α', σελ. 317 τῆς δ' ἐκδ. τοῦ 1850.

² «*Lehrbuch der allgemeinen Methodik*».

ἠθικῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας, προσάγει τοῖς παισὶ μύθους, ἀνέκδοτα, παραβολὰς καὶ ἱστορικὰ διηγήματα ἐν πεζῷ καὶ ἐμμέτρῳ λόγῳ ¹.

Ἰδίαν τινὰ μέθοδον εἰς τὴν ἐποπτικὴν διδασκαλίαν φαίνεται εἰσαγαγὼν ὁ ἐκ Βαυαρίας Γράσερος (Joh. Baptist Graser, 1766 — 1841), ὁ συγγραφεὺς τοῦ περιωνύμου παιδαγωγικοῦ συγγράμματος τῆς «Θεότητος» ². Οὗτος ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ, τῷ ἐπιγραφομένῳ «Στοιχειῶδες σχολεῖον διὰ τὸν βίον» ³, ἐξήνεγκε τὴν ἀρχὴν ὅτι πᾶσα διδασκαλία πρέπει νὰ πηγάζῃ ἐκ τοῦ βίου καὶ εἰς τὸν βίον πάλιν νὰ ἐπανακάμπτη. «Ἐπὶ ἐκάστης βαθμίδος, λέγει, ἡ διδασκαλία πρέπει νὰ περιλαμβάνῃ ὅλον τὸν βίον, ἐφ' ὅσον τοῦτο εἶναι ἐφικτόν, τουτέστι· α') τὸν φυσικὸν ἢ αἰσθητὸν βίον (γνώσις τῆς φύσεως)· β') τὸν κατὰ νόμους καὶ κατὰ δίκαιον βίον (γνώσις τοῦ ἀνθρώπου), καὶ γ') τὸν ἠθικὸν καὶ θρησκευτικὸν βίον (γνώσις τοῦ Θεοῦ). Μακρὰν ἔστωσαν ἐν τῇ τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλίᾳ πᾶσαι αἱ μόνιμερῆς, κεναί, ἄκαμπτοι καὶ ἐπιτετηδευμένοι ἀσκήσεις τῆς διανοίας, αἵτινες ἀπλῆν τινα δεξιότητα περὶ τὸ ἀριθμεῖν, μετρεῖν καὶ λαλεῖν παρέχουσαι, περὶ δὲ τοῦ βίου ἀφηρημένας τινὰς θεωρίας μόνον μεταδίδουσαι, τὴν ἀρχὴν τῆς πολυθρυλήτου ἀγάπης οὐχὶ ἐν τῇ καρδίᾳ, ἀλλ' ἐν τῇ φαντασίᾳ ἐμποιοῦσιν. — Ἐτι πορρωτέρῳ ἔστω ἡ συνήθης ἐκείνη στοιχειώδης διδασκαλία, δι' ἧς τὸ ἀπαλὸν παιδίον, ἐν τοῖς προθύροις τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως ἱστάμενον, συναντᾷ τὴν χαλεπωτάτην τοῦ πνεύματος τυραννίαν καὶ ἀναγκάζεται νὰ καταμάθῃ τὰς γνώσεις τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ἐκ τῶν βιβλίων. Λέγω σαφῶς καὶ ἀπροκαλύπτως· «Τὸ πρῶτον σχολεῖον ἐπῆρξεν ὁ τάφος τῆς τοῦ βίου διδασκαλίας.»

Ἐπὶ τοιούτων ἀρχῶν ἐρειδόμενος ὁ Γράσερος, ἐρρύθμισε τὴν διδακτικὴν ὕλην τοῦ σχολείου κατὰ τὰς διαφόρους τοῦ βίου κοινωνίας, ὧν τὴν κατωτάτην, τουτέστι τὴν οἰκογένειαν, ἐχαρακτήρισεν ὡς ἀποτελοῦσαν τὸ ὑλικὸν τῆς κατωτάτης τοῦ στοιχειώδους σχολείου τάξεως. Ἐνεκα τῆς πρώτης ταύτης πνευματικῆς γυμναστικῆς παραινεῖ ὁ Γράσερος ὅπως παρασταθῇ ἐν τῇ τῶν μαθητῶν συνειδήσει τὸ πρότυπον καλῶς κατηρησμένης κοινωνίας. Ἐν αὐτῇ πρέπει κατὰ πρῶτον ν' ἀσκηθῇ ἡ ἐποπτικὴ καὶ κριτικὴ δύναμις. Οἱ κάτοικοι τῆς οἰκίας καὶ αἱ ἀμοιβαῖαι αὐτῶν σχέ-

¹ Πρὸς καὶ τὸ «Lehrbuch der Erziehung und des Unterrichts» (τόμ. Β', σελ. 208, ἔκδ. 5' τοῦ 1855), ἐν ᾧ ὁ Κούτμανος συνεχώνευσε μετὰ τῶν τοῦ Σβαρτσίου τὰς ἑαυτοῦ παιδαγωγικὰς θεωρίας.

² «Divinität, oder princip der einzig wahren Menschenbildung zur festere Begründung der Erziehungs- und Unterrichtswissenschaft.»

³ «Elementarschule für das Leben.» 1847.

σεις πρέπει ν' αποτελέσωσι τὴν πρώτην ὕλην τῆς διανοητικῆς καὶ ἠθικῆς μορφώσεως τοῦ παιδός, μεθ' ἣν ἔπεται ἡ μόρφωσις τῆς γλώσσης, ὡς μεταδοτικοῦ μέσου. Ἡ διδασκαλία, κατὰ Γράσερον, ὁρμωμένη ἐκ τῆς πλησιεστάτης βιωτικῆς κοινωνίας, τουτέστι τῆς οἰκογενείας, πρέπει νὰ προχωρῆ συγκεντρωμένη μέχρι τῆς ὑψίστης, περιλαμβάνουσα ἐπὶ ἐκάστης βαθμίδος τὰ κέντρα πάσης γνώσεως, ἤτοι τὴν φύσιν, τὸν ἄνθρωπον καὶ τὸν Θεόν. Τὰς περὶ ἐποπτικῆς διδασκαλίας τοῦ Γρασέρου θεωρίας παρέστησεν ἐπὶ τὸ ἀπλούστερον καὶ μεθοδικώτερον ὁ R. J. Wurst ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ, τῷ ἐπιγραφομένῳ «Τὰ δύο πρῶτα σχολικὰ ἔτη¹», οὔτινος αἱ νεώτεραι ἐκδόσεις ἀποκλίνουν μᾶλλον πρὸς τὸ σύστημα τοῦ Δενζέλου.

Ὁ δὲ Κκαούσιος (Th. Knaus), ὁ πολέμιος τῆς ἐν ταῖς στοιχειώδεσι τάξεσιν ἀναγνώσεως καὶ γραφῆς, στενότερον ἐχόμενος τοῦ τῶν παιδῶν βίου, ἐπειράθη ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ, τῷ ἐπιγραφομένῳ «Τὸ πρῶτον σχολικὸν ἔτος ἄνευ ἀναγνωστικῆς καὶ γραφικῆς διδασκαλίας²», νὰ καταστήσῃ ζωηρὰν καὶ ἐπαγωγὸν τὴν ἐποπτικὴν διδασκαλίαν, περιλαμβάνουσαν ἅπαντα τὰ εἶδη τῆς σχολικῆς διδασκαλίας, περιλαμβανόμενα ἐν τοῖς τέσσαρσι καιροῖς τοῦ ἐνιαυτοῦ. Βιβλικὰ καὶ ἠθικὰ διηγήματα, ἄσματα, γνώμικα, παραβολαὶ καὶ αἰνίγματα, πλήρη πνεύματος θρησκευτικοῦ, κατακοσμοῦσι τὸ βιβλίον, ὅπερ ἀποτελεῖ ἀντίθεσιν πρὸς πάντα σχεδὸν τὰ περὶ ἐποπτικῆς διδασκαλίας πονήματα.

Τὴν ἐποπτικὴν μέθοδον καὶ διδασκαλίαν μετεχειρίσθη καὶ ὁ Φρειδερίκος Φροίβελος (Fr. W. A. Fräebel, 1782—1852) ἐν τοῖς ὑπ' αὐτοῦ τὸ πρῶτον ἰδρυθεῖσι παιδικοῖς κήποις (Kindergarten). Διὰ τοῦ προσχολικοῦ τούτου καθιδρύματος ἐσκόπει ὁ Φροίβελος ν' ἀναπτύξῃ μὲν προσηκόντως ἀπάσας τὰς τῶν παιδῶν δυνάμεις, νὰ ἐπιρρώσῃ δὲ τὸ σῶμα αὐτῶν, ν' ἀσκήσῃ τὰς αἰσθήσεις, νὰ ἐπασχολήσῃ τὸ ἐξεγειρόμενον πνεῦμα τῶν παιδῶν καὶ νὰ γνωρίσῃ εἰς αὐτὰ τὸν τε τῆς φύσεως καθόλου καὶ ἰδίᾳ τὸν ἀνθρώπινον κόσμον, πρὸ πάντων δὲ νὰ μορφώσῃ ἐνωρὶς καὶ κατὰ τρόπον τὸν προσήκοντα τὰς τρυφερὰς αὐτῶν καρδίας. Ὡς μέσον δὲ καταλληλότερον πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐθεώρησε καὶ ἐξέλεξεν ὁ Φροίβελος τὴν παιδιάν. «Τὸ παιδίον, ἔλεγεν, ἐν τῇ παιδικῇ αὐτοῦ ἡλικίᾳ δὲν ἐργάζεται εἰσέτι, ἀλλὰ παίζει· τούτου ἕνεκα οὐδὲν ἄλλο ὑπολείπεται ἢ νὰ

¹ «Die ersten zwei Schuljahre».

² «Das erste Schuljahr ohne Lese und Schreibunterricht, oder Darstellung eines Anschauungsunterrichts, der den gesammten Schulunterricht begründet».

δοθῆ εἰς τὴν παιγνιώδη αὐτοῦ ἐπιθυμίαν τοιαύτη τις διεύθυνσις, ἣτις διὰ τῆς παιδείας δύναται νὰ συντελέσῃ εἰς ἀνάπτυξιν παντός, ὅπερ φέρει ἐν ἑαυτῷ τὸ παιδίον καὶ ὅπερ παρορμαῖ αὐτὸ πρὸς τὴν ἐξ ἑαυτοῦ ἀνάπτυξιν¹.»

Πλὴν τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων ἀξιόλογα περὶ ἐποπτικῆς διδασκαλίας συγγράμματα συνέγραψαν ὁ τε *Ἄρδερος*² καὶ *Αἰστέριος*³, καὶ ἄλλοι πολλοί, οὓς παραλείπομεν ἐνταῦθα ὡς μὴ διατυπώσαντας ἰδίας καὶ οὐσιώδεις περὶ ἐποπτικῆς διδασκαλίας ἀρχάς, ἀλλ' ἢ ἐχομένους ἀπαρεγκλίτως τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων συστημάτων ἢ τροποποιοῦντας αὐτὰ κατὰ τὸ δοκοῦν.

Ἐκ τῆς ἱστορικῆς ταύτης ἐκθέσεως περὶ τῆς ἀναπτύξεως τῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας παρατηροῦμεν α') ὅτι ὁ τε σκοπὸς καὶ τὸ περιεχόμενον αὐτῆς ἤδη ὑπὸ τοῦ Κομενίου ὀρθῶς διεγνώσθησαν· β') ὅτι ὁ μὲν Ῥοχόβιος, ὁ Τύρκιος, ὁ Γράσμαννος καὶ ἄλλοι, ἐν τοῖς οὐσιώδεσι συμφωνοῦσι πρὸς τε ἀλλήλους καὶ πρὸς τὸν Κομένιον· ὁ δὲ Δένζελος καὶ ὁ Δειστερβέγιος, καίπερ μεγάλην ἀξίαν ἀποδίδοντες τοῖς ἐποπτικοῖς ἀντικειμένοις, οὐδόλως παρεγνώρισαν χάριν τῆς θετικῆς γνώσεως τὴν τυπικὴν ἀξίαν τῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας, τὴν ἐγκειμένην ἐν τῇ ἀναπτύξει καὶ ἐνισχύσει τῶν τε αἰσθήσεων καὶ πασῶν τῶν πνευματικῶν τοῦ παιδὸς δυνάμεων· γ') ὅτι πάντες ἐθεώρησαν τὴν ἐποπτικὴν διδασκαλίαν ὡς ἀποτελοῦσαν τὸ μετέχμιον ἢ τὴν μετάβασιν ἀπὸ τῆς φυσικωτέρας ἀναπτύξεως τοῦ πνευματικοῦ βίου τοῦ παιδὸς εἰς τὴν τεχνικωτέραν, τουτέστι τὴν ἐν τῷ σχολείῳ καὶ διὰ τοῦ σχολείου ἐνεργοῦμένην καὶ δ') ὅτι οἱ ἀρχαιότεροι τῶν περὶ ἐποπτικῆς διδασκαλίας πραγματευθέντων ὑπολείπονται τῶν νεωτέρων κατὰ τε τὴν ψυχολογικὴν ἀκρίβειαν καὶ τὴν μεθοδικὴν ἐκθεσιν τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος ἀντικειμένου.

Ἰδὲ μεταβαίνομεν εἰς τὴν θεωρητικὴν ἔποψιν τῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας.

¹ Περὶ τοῦ βίου καὶ τοῦ παιδαγωγικοῦ συστήματος τοῦ Φροϊδέλου ἐγράψαμεν ἰδίαν πραγματείαν ἐν τῷ Ἀθηναίῳ, τόμ. Β' σελ. 83.

² «Theoretisches Handbuch für den Anschauungsunterricht», von Fr. Harder. ἐκδ. δ'. Attona. 1867.

³ «Lehr- und Lesebuch oder der sinnliche und sittliche Anschauungsunterricht für die Mittelklassen der Volksschule», von Alb. Haester, ἐπεξεργασθὲν ὑπὸ W. Greef. Essen 1860.

B'.

Θεωρητικὴ ἔποψις τῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας.

α') Περὶ τῆς ἀξίας τῶν ἐποπτειῶν καὶ περὶ τοῦ σκοποῦ καὶ τῆς ὕλης τῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας.

Ἡ καλουμένη ἐποπτικὴ διδασκαλία βάσιν ἔχει τὴν ἐποπτεῖαν, ἣτις κατὰ τὴν γενικωτέραν αὐτῆς ἔννοιαν, καθ' ἣν ἐνταῦθα λαμβάνεται, δηλοῖ, ὡς καὶ ἐν ἀρχῇ τῆς παρούσης πραγματείας εἵπομεν, οὐ μόνον τὴν ἐνέργειαν τῶν αἰσθήσεων, ἀλλὰ καὶ τὰς διὰ τῆς ἐνεργείας ταύτης προσγινομένας τῇ ψυχῇ παραστάσεις τῶν διαφόρων ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων. Αἱ ἐποπτεῖαι, προσερχόμεναι ἐκ μεμονωμένων ἐξωτερικῶν ἐντυπώσεων, στεροῦνται πάσης ἐνότητος· διὰ δὲ τῆς γλώτσης προσκτῶνται ἐνωτικὸν τι κέντρον, δι' οὗ οὐ μόνον συγκρατοῦνται, ἀλλὰ καὶ ἀναπαρίστανται εἰς τὴν ψυχὴν.

Αἱ ἐποπτεῖαι ἔχουσι μεγάλην ἀξίαν ὡς πρὸς τὴν πνευματικὴν τοῦ ἀνθρώπου ἀνάπτυξιν καθόλου· διότι, ὡς ὀρθῶς ἀποφαίνεται ὁ Κέχριος, «ἄνευ ἐποπτείας οὐδεμία ὑπάρχει ἔννοια, καὶ ἄνευ ἐννοίας οὐδεμία ὑπάρχει διανόησις· πᾶσα διανόησις τὰς ἑαυτῆς βαθυτάτας ρίζας ἔχει ἐν ταῖς διὰ τῶν αἰσθήσεων ποριζομέναις ἐποπτεῖαις». Αἱ ἐποπτεῖαι ἀποτελοῦσι τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν βάσιν τῆς ἀναπτύξεως πάσης τοῦ ἀνθρώπου πνευματικῆς δυνάμεως. Αὗται παρέχουσι τὸ ὑλικόν, ἐξ οὗ ἀπαρτίζεται τὸ πνεύματικόν ἡμῶν οἰκοδόμημα. «Αὗται, κατὰ τὸν Κάρολον Ρίχτερον, χαράττουσιν ἐν τῇ ψυχῇ τὰς αὔλακας, ἐξ ὧν κατὰ μικρὸν ἐκβλαστάνουσι τὰ σπέρματα τῶν διανοημάτων, τῶν συναισθημάτων καὶ τῶν ὀρέξεων». Τὸν θησαυρὸν τοῦ ἐσωτερικοῦ αὐτῆς βίου προμηθεύεται ἡ ψυχὴ διὰ τῆς ἐπικοινωνίας μετὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, διὰ τῆς προσλήψεως καὶ ἐπεξεργασίας τῶν διὰ τῶν αἰσθήσεων προσποριζομένων ἐντυπώσεων καὶ παραστάσεων ἢ ἐποπτειῶν. Ἐκ τῶν ἐποπτειῶν ἐξαρτᾶται ἡ ἀξία τῶν ἐννοιῶν· διότι πᾶσα ἔννοια, παριστῶσα τὴν ἐσωτερικὴν οὐσίαν τῶν ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων, πηγάζει ἐκ τῶν παραστάσεων ἢ ἐποπτειῶν· διὸ ἐκ μὲν τῶν καθαρῶν καὶ πιστῶν ἐποπτειῶν παράγονται καθαρὰ καὶ ἀκριβεῖς ἔννοιαι, ἐκ δὲ τῶν ἀσαφῶν καὶ ἀτελῶν, παράγονται ἔννοιαι ἀσαφεῖς καὶ ἀτελεῖς. Ὁμοίως ἐκ τῶν ἐποπτειῶν ἐξαρτᾶται καὶ ἡ ἐνέργεια τῆς φανταστικῆς δυνάμεως· διότι δι' αὐτῆς ἀναπαρίσταται τὸ ἵνδαλμα ἀντικειμένου, ἄλλοτέ ποτε προσπεσόντος εἰς τὰς αἰσθήσεις, ἢ ἀναπλάσσεται ἵνδαλμα ἀντικειμένου, οὔτινος τὰ συστατικὰ

στοιχεῖα ἀνήκουσιν εἰς τὴν ἐποπτικὴν περιφέρειαν. Ὅσῳ λοιπὸν ἀκριβεστεράς ἐποπτείας τῶν ἀντικειμένων ἔχομεν, τοσοῦτῳ καὶ τὸ διὰ τῆς φαντασίας ἀναπαριστάμενον ἢ ἀναπλασσόμενον ἰνδάλμα εἶναι ἀκριβέστερον καὶ ζωηρότερον· καὶ τούναντίον, ὅσῳ σκοτεινότεραι καὶ ἀτελέστεραι εἶναι αἱ ἐποπτεῖαι τῶν ἀντικειμένων, τοσοῦτῳ καὶ τὰ ἰνδάλματα αὐτῶν εἶναι ἀμαυρότερα καὶ ἀτελέστερα. Διὰ τῶν ἐποπτειῶν μεγάλως ἐρῖσχεται καὶ τὸ μνημονικόν, ἥτοι ἡ δύναμις ἐκείνη τῆς ψυχῆς, δι' ἧς διαφυλάττονται αἱ παρασταθεῖσαι ποτε εἰς τὸ συνειδὸς παραστάσεις καὶ ἔννοιαι τῶν ἀντικειμένων. Τὸν θαυμάσιον ἐσωτερικὸν κόσμον τὸν διὰ μὲν τῆς ἐποπτικῆς δυνάμεως ἐμποιοῦμενον, διὰ δὲ τῆς φαντασίας ἀναπαριστάμενον, διὰ δὲ τῆς μνήμης διατηρούμενον ἐν τῇ ψυχῇ, θαυμασίως περιέγραψεν ὁ ἱερός Ἀγούστῆνος ἐν ταῖς ἑαυτοῦ ἐξομολογήσεσιν¹. Καὶ ὁ ἠθικὸς

¹ *Venio in campos et lata praetoria memoriae, ubi sunt thesauri innumerabilium imaginum de eujuscemodi rebus sensis invectarum. Ibi reconditum est, quidquid etiam cogitamus. — Ibi quanto sum, posco, ut proferatur quidquid volo, et quaedam statim prodeunt; quaedam requiruntur diutius, et tamquam de abstrusioribus quibusdam receptaculis eruuntur; quaedam cetervatim se prouunt, et dum aliud petitur et quaeritur, prosiliunt in medium quasi dicentia.—Ibi sunt omnia distincte generatimque servata, quae suo quaeque aditu ingesta sunt, sicut lux atque omnes colores formaeque corporum per oculos; per aures autem omnia genera sonorum; omnesque odores per aditum narium; omnesque sapes per oris aditum; a sensu autem totius corporis, quid durum, quid molle, quid calidum frigidumve, lene aut asperum, grave seu leve, sive extrinsecus sive intrinsecus corpori. — Nec ipsa tamen intrant, sed rerum sensarum imagines illie praesto sunt cogitationi reminiscenti eas.—In tenebris atque in silentio dum habito, in memoria mea profero, si volo, colores, et discerno inter album et nigrum et inter quos alios volo; nec incurrunt soni atque perturbant, quod per oculos haustum considero, cum et ispi ibi sint, et quasi scorsum repositi lateant. Nam et ipsos posco, si placet, atque adsunt illico. Et quiescente lingua ac silente gutture canto quantum volo, imaginesque illae colorum, quae nihilo minus ibi sunt, non se interponunt, neque interrumpunt cum thesaurus alius retractatur, qui influxit ab auribus. Ita caetera, quae per sensus caeteros ingesta atque congesta sunt, recordor, prout libet; et auram liliorum discerno a violis nihil olfaciens; et mel defruto, lene aspero, nihil tunc gustando neque contrectando, sed reminiscendo antepono. Intus haec ago in aula ingenti memoriae meae. Ibi enim mihi coelum et terra et mare praesto sunt, cum omnibus, quae in eis sentire potui, praeter illa, quae oblitus sum.—Dico aput me ista; et cum dico, praesto sunt imagines omnium, quae dieo, ex eodem thesauro memoriae, nec omnino aliquid eorum dicerem, si defuisent. Magna ista vis est memoriae, magna nimis κτλ.» (Augustini, confessionum lib. X. c. VIII.).*

καὶ θρησκευτικὸς βίος τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι ἀνεξάρτητος τῶν ἐποπτεῶν· διότι ἐπὶ τῇ βάσει τούτων μορφοῦται καὶ προάγεται ἐκεῖνος. Αἱ πρῶται διεγέρσεις τῶν συναισθημάτων καὶ ὀρέξεων συνάπτονται στενότατα μετὰ τῶν ἐξωτερικῶν ἐποπτεῶν· διὸ ὅσω ζωηρότερα ἢ ἀσθενεστέρα εἶναι ἐποπτεία τις, ἢ ὅσω ζωηρότερον ἢ ἀσθενέστερον εἶναι τὸ ἐκ τινος ἐξωτερικῆς ἐντυπώσεως προσερχόμενον αἶσθημα, τοσοῦτω ζωηρότερον ἢ ἀσθενέστερον εἶναι τὰ τε ἐξ αὐτοῦ παραγόμενον συναίσθημα καὶ ἡ τοῦτο παρακολουθοῦσα ὄρεξις· τούτου ἕνεκα ὅσω βαθύτερον ἢ ἐπιπολαιότερον ἐποπτεύει τις τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον, ἔμψυχόν τε καὶ ἄψυχον, τοσοῦτω μείζον ἢ ἑλαττόν συναίσθημα εὐσεβείας μὲν πρὸς τὸν Θεόν, συμπαθείας δὲ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους συγκινεῖ τὴν καρδίαν αὐτοῦ.

Ἐρσιδόμενοι ἐπὶ τῶν θεωριῶν τῆς ψυχολογίας, τῆς διδασκούσης πῶς τό τε ἀνθρώπινον πνεῦμα καθόλου καὶ τὸ παιδικὸν ἰδίᾳ ἀναπτύσσεται, καὶ ποῖαι κατὰ πρῶτον θεμελιώδεις παραστάσεις ἐμποιοῦνται εἰς αὐτό, συμπεραίνομεν, ὅτι ἡ πρώτη τοῦ σχολείου διδασκαλία πρέπει ν' ἀρχηται ἀπὸ τῶν ἐποπτεῶν. Ὁ παῖς, πρὶν ἢ πατήσῃ τὸν ὁδὸν τοῦ σχολείου, πολλὰ ἔχει ἰδεῖ καὶ ἀκούσει καὶ παρατηρήσει καὶ μάθει, καὶ πολλῶν ἔχει πορισθῆ τὰς παραστάσεις ἐν τε τῷ οἴκῳ καὶ περὶ τὸν οἶκον· ἦτοι ὁ παῖς, ἐρχόμενος εἰς τὸ σχολεῖον, πολλὰς φέρει ἐν ἑαυτῷ καὶ πολλῶν ἀντικειμένων ἐποπτείας. Αἱ ἐποπτεῖαι ὅμως αὗται, ἕνεκα τῆς τυχαίας αὐτῶν καὶ αὐτομάτου προσκλήσεως, ἀσαφεῖς οὔσαι καὶ ἀτελεῖς καὶ ἄτακτοι, ἔχουσι χρεῖαν διασαφήσεως, συμπληρώσεως καὶ τακτοποιήσεως πρὸς προαγωγὴν ἀκριβεστέρων καὶ ὀρθοτέρων ἐγγυῶν καὶ γνώσεων. Μετὰ τῆς πληρώσεως τῆς χρεῖας ταύτης συνάπτεται στενότατα καὶ ἡ πλήρωσις ἐτέρας τινὸς χρεῖας, ἦτοι τῆς προαγωγῆς τῶν πνευματικῶν δυνάμεων τοῦ παιδός, ἀναγκαιοτάτης οὔσης πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς σχολικῆς διδασκαλίας. Ἡ πλήρωσις ἀμφοτέρων τῶν χρεῶν τούτων, ἀποτελεῖ μὲν, ὡς εἶκός, τὸ πρῶτον τῶν τοῦ σχολείου καθηκόντων καὶ ἀπασχολεῖ τὴν πρώτην αὐτοῦ ἐνέργειαν ἐν ταῖς κατωτάταις τάξεσι, κατορθοῦται δὲ διὰ τῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας, προαγούσης ἕνθεν μὲν τὴν ἐποπτικὴν δύναμιν τοῦ παιδός, ἣτις ἀποτελεῖ τὴν βάσιν πάσης ἀληθοῦς πνευματικῆς μορφώσεως, ἕνθεν δὲ τὴν λεκτικὴν, δι' ἧς καὶ μόνῃς οὐ μόνον μονιμοποιοῦνται, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἄλλοις καταδηλοῦνται αἱ σχηματισθεῖσαι παραστάσεις καὶ ἐννοιαί. Ἀμφότεραι αἱ ἐνέργειαι αὗται τῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας κείνται οὐχὶ παρ' ἀλλήλαις, ἀλλ' ἐν ἀλλήλαις· τούτων δὲ ἡ μὲν ἀποτελεῖ τὴν ὕλην ἢ τὸ περιεχόμενον, ἡ δὲ τὸν τύπον τῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας. Ὅλη δὲ καὶ τύπος πρέπει νὰ συνυπάρχωσιν ἐν πάσῃ ἀληθεῖ διδασκαλίᾳ.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συμπεραίνοντες δυνάμεθα νὰ διατυπώσωμεν ὡς ἑξῆς τὸν σκοπὸν τῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας· «Ἡ ἐποπτικὴ διδασκαλία, προάγουσα τὴν ἐποπτικὴν καὶ λεκτικὴν δυνάμιν τῶν παιδῶν διὰ τῆς διεγέρσεως τῆς προσοχῆς αὐτῶν ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων, προτίθεται ἔνθεν μὲν νὰ καταστήσῃ αὐτοὺς ἐπιτηδείους πρὸς ὀρθὴν ἀντίληψιν καὶ παράστασιν τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, ἔνθεν δὲ νὰ προβιβάσῃ ἀπάσας αὐτῶν τὰς πνευματικὰς δυνάμεις.» Ἡ πλήρωσις τοῦ τε πραγματικοῦ καὶ τοῦ τυπικοῦ τῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας σκοποῦ εἶναι ἀναγκαιοτάτη, ὡς προετοιμάζουσα μὲν τὸ τῆς σχολικῆς διδασκαλίας ὑλικόν, προπαρασκευάζουσα δὲ τοὺς παιδας εἰς τὴν τοῦ ὑλικοῦ τούτου πνευματικωτέραν ἐπεξεργασίαν.

Τὴν ὕλην αὐτῆς πορίζεται ἡ ἐποπτικὴ διδασκαλία ἐκ τῶν ἀμέσως τὸν παῖδα περιστοιχιζόντων ἀντικειμένων, ἧτοι ἐκ τοῦ βίου τῆς τε φύσεως καθόλου καὶ ἰδίᾳ τῶν ἀνθρώπων. Τῶν ἀντικειμένων ὅμως τούτων προτιμητέα εἶναι τὰ μᾶλλον ἀναπτύσσοντα καὶ μορφοῦντα τὸν παῖδα, καὶ τὰ μᾶλλον διεγείροντα τὴν περιεργίαν αὐτοῦ καὶ τὸ διάφορον. Μεταξὺ τῶν διαφόρων τῆς φύσεως ἀντικειμένων σπουδαιοτάτην ὕλην παρέχει εἰς τὴν ἐποπτικὴν διδασκαλίαν ὁ βίος τῶν ζώων. Πᾶν ἔμφυχον τῆς φύσεως ἀντικείμενον ἐφελκύει ζωηρότατα τὴν προσοχὴν τῶν παιδῶν. Τίς δὲν γνωρίζει μετὰ πόσης χαρᾶς καὶ ἡδονῆς ἀναστρέφεται καὶ παίζει ὁ παῖς οὐ μόνον μετὰ τῶν ὁμοίων ἀνθρώπων, ἀλλὰ καὶ μετὰ τῶν κατοικιδίων καὶ λοιπῶν ζώων; Ἀλλὰ καὶ τὸ βασιλῆιον τῶν φυτῶν, τῶν ἐμφανιζομένων κατὰ τὰς διαφορὰς τοῦ ἐνιαυτοῦ ὥρας καὶ μεγάλως τερπόντων τοὺς παιδας διὰ τε τοῦ χρώματος αὐτῶν, τοῦ σχήματος καὶ τῆς ὁσμῆς, σπουδαιοτάτην τῆ ἐποπτικῆς διδασκαλίας ὕλην παρέχει. Ὅμοίως καὶ τὰ διάφορα τῆς φύσεως φαινόμενα, τὰ διεγείροντα τὴν ἐκπληξιν καὶ τὸν θαυμασμὸν τῶν παιδῶν, καὶ ἀνυψοῦντα αὐτοὺς εἰς τὴν ἔννοιαν ἐνὸς δημιουργοῦ παντοδυνάμου, πανσόφου καὶ παναγάθου, καλλίστην περιέχουσιν ὕλην τῆ ἐποπτικῆς διδασκαλίας. Καὶ αἱ τοῦ ἀνθρώπου ἐργασίαι ἔν τε τῷ οἴκῳ, τῆ αὐλῇ, τῷ κήπῳ καὶ τῷ ἀγρῷ, δύνανται νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς τερπνοτάτη ὕλη εἰς τοὺς ἐποπτικῶς διδασκομένους παιδας, καθορῶντας ἐν αὐταῖς τὴν μεγάλην ὠφέλειαν, ἣν παρέχουσιν εἰς τε τὴν ὑγίειαν καὶ τὴν ζωὴν τῶν ἀνθρώπων. Ὅμοίως καὶ τὰ ἔργα τῆς τέχνης δύναται ἡ ἐποπτικὴ διδασκαλία νὰ μεταχειρισθῇ ἐπιτηδείως πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς τῶν παιδῶν καλλιαισθησίας, εἰ καὶ ἡ μορφωτικὴ αὐτῶν δυνάμις, ἕνεκα τῆς ἐν ἡ εὐρίσκονται σταθερᾶς καταστάσεως καὶ τῆς ἐλλείψεως ἰδίᾳς ζωῆς, εἶναι

πολλῶ ὑποδεεστερα τῆς τῶν φυσικῶν ἀντικειμένων καὶ μᾶλλον ἀρμόζουσα εἰς προκεχωρηκότας παῖδας.

Ἡ διάταξις τῆς ὕλης τῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας πρέπει νὰ γίνηται οὐχὶ κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις αὐστηροῦ τινος ἐπιστημονικοῦ συστήματος, ἀλλὰ κατὰ τινὰ τάξιν, ἣν ὑπαγορεύει αὐτὴ ἡ φύσις καὶ αὐτὸς ὁ βίος τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ συστηματοποίησις τῆς ὕλης ἀνήκει κατὰ Ρείκιον¹ εἰς τοὺς προκεχωρηκότας τὴν ἡλικίαν, οἵτινες μόνον δι' ἐκείνης γίνονται κύριοι ταύτης, οὐχὶ δὲ καὶ εἰς τοὺς μικροὺς παῖδας. Ἡ φύσις καὶ ὁ βίος δὲν συστηματοποιοῦσιν. Ὁ πᾶσι εἰσέτι ὁμοιάζει πρὸς ψυχὴν, ἥτις ἵπταται ἐπὶ τῶν ἀνθέων οὐχὶ κατὰ τινὰ συστηματικὴν τῶν χρωμάτων τάξιν, ἀλλ' ἀτάκτως, ὁρεπόμενῃ ὅτε μὲν ἀπὸ τούτου, ὅτε δὲ ἀπ' ἐκείνου τὴν προσήκουσαν τῇ φύσει αὐτῆς οὐσίαν. Ἀλλ' εἰ καὶ ἐλευθέρως καὶ ἀπηλλαγμένη τῶν τοῦ συστήματος δεσμῶν πρέπει νὰ ἐπεξεργάζεται τὴν διδακτικὴν ὕλην ἢ ἐποπτικὴ διδασκαλία, δὲν πρέπει ὅμως νὰ ἐγκαταλείπη τὰς ἐποπτείας καὶ τὰς γνώσεις τοῦ παιδὸς ὅλως ἐκκεχυμένας καὶ διεσκορπισμένας, καὶ τοσοῦτω μᾶλλον, καθ' ὅσον ἡ ὑποστήριξις τῆς μνημονικῆς καὶ φανταστικῆς δυνάμεως τοῦ παιδὸς ἀπαιτεῖ συνάφειάν τινὰ τῶν παραστάσεων αὐτοῦ. Τὸ μόνον φυσικὸν σύστημα (ἂν δυνάμεθα νὰ μεταχειρισθῶμεν τὴν λέξιν ταύτην), ὅπερ ἀρμόζει εἰς τὴν ἐποπτικὴν τῶν παιδῶν διδασκαλίαν, ἐγκεῖται ἐν τῇ τῶν παιδικῶν γνώσεων καὶ ἀσκήσεων συναφείᾳ, τῇ γινομένη οὐχὶ κατὰ τὰς λογικὰς κατηγορίας, ἀλλὰ κατὰ τὰς ὑπαγορεύσεις τῆς τε φύσεως καθόλου καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ἰδίᾳ. Φυσικὴ λοιπὸν συνάφεια καὶ οὐχὶ ἐπιστημονικὴ συστηματοποίησις ἀρμόζει ταῖς ἐνεργείαις τῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας. Ἡ κατάταξις καὶ ἡ συνάφεια τῶν καθ' ἕκαστα ἐποπτικῶν ἀντικειμένων διορίζεται διὰ τῶν φυσικῶν τοῦ ἐνιαυτοῦ καιρῶν, ἐν οἷς ταῦτα εἶναι κατεταγμένα. Ὁ ὑπὸ τῆς φύσεως ὑπαγορευόμενος διορισμὸς τῆς κατατάξεως τῆς ἐποπτικῆς ὕλης συνάδει τοσοῦτω μᾶλλον πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, καθ' ὅσον καὶ ἅπας ὁ βίος τοῦ ἀνθρώπου, ἐργαζομένου ἢ ἀναπαυομένου, χαίροντος ἢ λυπούμενου κτλ. ὑπάγεται εἰς τὴν γενικὴν τῆς φύσεως ἐναλλαγὴν, καθ' ἣν ἡ ἡμέρα διαδέχεται τὴν νύκτα, ἡ θερμότης τὴν ψυχρότητα, ὁ ὥρατος καιρὸς τὸν κακὸν κτλ. Τὴν περαιτέρω διάταξιν τῆς ἐποπτικῆς ὕλης προσδιορίζει ἡ φυσικὴ διαίρεσις τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου εἰς οὐρανὸν καὶ γῆν, καὶ ταύτης εἰς γῆν καὶ θάλασσαν, εἰς ὄρη καὶ κοιλάδας κτλ.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τε τῆς ἀξίας τῶν ἐποπτειῶν, περὶ τοῦ σκοποῦ

¹ G. Riecke, «Erziehungslehre», ἔκδ. 6'. 1859 σελ. 129.

καὶ τῆς ὕλης τῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας· ἤδη δὲ μεταβαίνομεν εἰς τὸ ἔργον καὶ τὴν μέθοδον τῆς διδασκαλίας ταύτης.

β'. Ἔργον καὶ μέθοδος τῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας.

Πρῶτον ἔργον τῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας εἶναι ἡ ἄσκησις τῶν αἰσθήσεων τοῦ παιδὸς πρὸς ἀσφαλῆ, ταχεῖαν καὶ ὀξεῖαν ἀντίληψιν παντὸς πράγματος, προσπίπτοντος εἰς αὐτάς. Αἱ αἰσθήσεις τῶν παιδῶν πρέπει, κατὰ Βιλδέργιον, ν' ἀνορθῶσιν, ὡςπερ ὄχετοὶ καὶ σωλῆνες, ἵνα δυνηθῇ νὰ εἰσρεύσῃ εἰς τὸ πνεῦμα αὐτῶν ὁ αἰσθητὸς κόσμος· αὐταὶ πρέπει νὰ ὀξυνθῶσιν, ὡςπερ ἐργαλεῖα, καὶ διευθετηθῶσι καλῶς, ὡςπερ φωτογραφικαὶ μηχαναὶ, ἵνα μυριάδες ἀντικειμένων ἐν μυρίαῖς μορφαῖς ἐντυπωθῶσιν ἀνεξίτηλως εἰς τὸ παιδικὸν πνεῦμα. Ἀσκοῦνται δὲ καὶ ὀξύνονται αἱ αἰσθήσεις διὰ τῆς ἀκριβοῦς ἐποπτείας τῶν προβαλλομένων ἀντικειμένων, διεξαγομένης ὡς ἑξῆς·

Καὶ κατὰ πρῶτον μὲν ὀφείλει ἡ ἐποπτικὴ διδασκαλία νὰ στρέψῃ τὴν προσοχὴν τῶν παιδῶν εἰς τὰ διάφορα τῆς φύσεως ἀντικείμενα, ἵνα δυνηθῶσι νὰ σχηματίσωσι σαφεῖς αὐτῶν παραστάσεις καὶ εἰκόνας, καὶ ἐξακριβώσωσι τὰς ὀνομασίας αὐτῶν. «Αἱ ἀρχαὶ τῆς ἐπὶ τῶν ἀντικειμένων τῆς φύσεως ἐποπτείας ἀνήκουσι, κατὰ τὸν περιώνυμον παιδαγωγὸν Stoy, εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως.» Εἶτα δὲ πρέπει νὰ καταδείξῃ εἰς αὐτοὺς τὰς ἐξωτερικὰς ιδιότητας, ἥτοι τὸ χρῶμα, τὸ σχῆμα, τὴν πυκνότητα, τὸν χυμὸν, τὸν ἦχον κτλ. ἐκάστου ἀντικειμένου. Μετὰ ταῦτα ὀφείλει ν' ἀσκήσῃ τοὺς παῖδας εἰς τὴν ἀνεύρεσιν καὶ παρατήρησιν τῶν μερῶν, ἐξ ὧν τὸ ὅλον συνέστηκε· τὴν θέσιν, ἣν τὰ μέρη ταῦτα κατέχουσι· τὸν τρόπον, καθ' ὃν μετ' ἀλλήλων συνδέονται, καὶ τὰς λοιπὰς ιδιότητας, καθ' ἃς ἀπ' ἀλλήλων διακρίνονται. Μετὰ δὲ τὴν ἀνεύρεσιν καὶ παρατήρησιν τῶν μερῶν μετὰ τῶν ιδιοτήτων αὐτῶν πρέπει ν' ἀσκήσῃ τοὺς παῖδας εἰς τὸ ἐνώνειν καὶ συνδέειν τὰ διάφορα μέρη πρὸς ἀποτελέσειν τοῦ ὅλου. Ἡ ἀναλυτικὴ αὕτη καὶ συνθετικὴ μέθοδος μεγάλως συντελεῖ καὶ εἰς ἄσκησιν τῆς φαντασίας. Κατόπιν ὀφείλει ἡ ἐποπτικὴ διδασκαλία νὰ ἀσκήσῃ τοὺς παῖδας εἰς ἀνεύρεσιν τῆς ἀρχῆς, ἐξ ἧς προῆλθε, τῆς αἰτίας, ἐξ ἧς παρήχθη, καὶ τῶν διαφορῶν μεταβολῶν, ἃς ὑπέστη τό τε ὅλον καὶ τὰ μέρη ἐκάστου ἀντικειμένου. Δια τῆς διανοητικῆς ταύτης ἐργασίας αἱ μὲν γνώσεις διευκρινοῦνται καὶ πολλαπλασιάζονται, τὸ δὲ μνημονικὸν κραταιοῦται καὶ ἐνισχύεται. Μετὰ τὴν ἔρευναν καὶ ἐξέτασιν ἐκάστου ἀντικειμένου ἰδίᾳ ἡ ἐποπτικὴ διδασκαλία ὀφείλει ν' ἀσκήσῃ τοὺς παῖδας εἰς ἀντιπαραβολὴν δύο ἢ καὶ πλειοτέρων ἀντικειμένων πρὸς εὑρεσιν τῶν κοινῶν ιδιοτήτων, αἵτινες συνδέουσιν αὐτά, ἢ τῶν ἰδιαζόντων γνωρισμάτων,

ἄτινα διακρίνουσιν αὐτὰ ἀπ' ἀλλήλων. Διὰ τῆς διανοητικῆς ταύτης ἐργασίας ὀξύνεται μέγας ἡ κριτικὴ δύναμις τῶν παιδῶν. Ἐν τῇ συγκρίσει καὶ ἀντιπαραβολῇ δύο ἀντικειμένων ἢ δύο παραστάσεων καὶ ἐννοιῶν πρέπει ν' ἀσκή τούς παιδας ἢ ἐποπτικὴ διδασκαλία εἰς τὸ ἀνευρεῖν πότερον ἐχρησίμευσεν ὡς αἰτία ἢ ὡς ὄργανον τοῦ ἑτέρου, ὅπερ τότε καλεῖται ἐπακολούθημα ἢ σκοπός. Ἡ διανοητικὴ αὕτη ἐργασία συντελεῖ καὶ εἰς ἀκριβέστερον προσδιορισμὸν τῶν γενικῶν ἐννοιῶν, ἥτοι τοῦ ἀληθοῦς καὶ ψευδοῦς, τοῦ ἀναγκαίου καὶ πιθανοῦ, τοῦ δυνατοῦ καὶ ἀδύνατου. Μετὰ τὴν συσώρευσιν πολλῶν παραστάσεων καὶ ἐννοιῶν, ἡ ἐποπτικὴ διδασκαλία ὀφείλει ν' ἀσκήσῃ τούς παιδας εἰς τακτοποίησιν αὐτῶν, προηγουμένων τῶν γενικωτέρων καὶ οὐσιωδεστέρων, καὶ ἐπομένων τῶν μερικωτέρων καὶ ἐπουσιωδεστέρων κατὰ τάξιν, προσδιοριζομένην ὑπὸ τῆς ἀμοιβαίας σχέσεως καὶ συγγενείας. Διὰ τῆς καταλλήλου τοποθετήσεως τῶν διαφόρων ἀντικειμένων, ἢ παραστάσεων αὐτῶν καὶ ἐννοιῶν, συστηματοποιοῦνται μὲν πως αἱ γνώσεις, ἀσκεῖται δὲ μέγας ἢ τε φανταστικὴ, ἢ μνημονικὴ καὶ ἡ κριτικὴ δύναμις τῶν παιδῶν ¹.

Καθόλου δ' εἰπεῖν ἡ προβαλλομένη ὕλη πρέπει νὰ ἐπισκοπῆται καὶ ἐποπτεύηται πανταχόθεν, ἐφ' ὅσον τοῦτο συνάδει πρὸς τὴν πνευματικὴν τῶν παιδῶν κατάστασιν. Ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος πρέπει νὰ γίνῃ ἐσωτερικὸς, ἥτοι κτῆμα τοῦ παιδικοῦ πνεύματος· τὸ δὲ πνεῦμα τοῦ παιδὸς πρέπει ν' ἀποβῇ οὐχὶ σιτοβολῶν τις ἀδρανής, ἀλλ' ἀγρὸς γόνιμος, ἐν ᾧ οἱ σπαρέντες κόκκοι, τῆς προσηκούσης τυχόντες ἐπιμελείας, μέλλουσι ν' ἀναβλαστήσωσι καὶ ἀποδώσωσι καρπὸν ἑκατονταπλασίονα. Αἱ διάφοροι ἐρωτήσεις πόθεν, διατί, πρὸς τί κτλ. αἱ πρὸς τούς παιδας ἀπευθυνόμεναι καὶ τὴν ἀπάντησιν αὐτῶν προκαλοῦσαι, θαυμασίως συντελοῦσιν εἰς τὴν παρόμησιν αὐτῶν πρὸς σκέψιν καὶ κρίσιν.

Τὰ ἀντικείμενα, ὅπερ ἐν τῇ ἐποπτικῇ διδασκαλίᾳ προβάλλονται πρὸ τῶν παιδικῶν αἰσθήσεων, πρέπει, εἰ δυνατόν, νὰ ᾔναι αὐτὰ ταῦτα (*in natura*), ὅπως δυναθῶσιν οἱ παῖδες νὰ σχηματίσωσι σαφεῖς αὐτῶν παραστάσεις καὶ εἰκόνας, καὶ πορισθῶσιν ἀκριβεῖς γνώσεις περὶ τοῦ σχήματος αὐτῶν, τοῦ μεγέθους, τοῦ χρώματος καὶ τῶν λοιπῶν ἰδιοτήτων ὕπαρχουσιν ὁμῶς καὶ περιστάσεις, καθ' ἃς εἶναι ἀδύνατον, ἢ εἶναι λίαν δύσκολον, νὰ παρουσιάσωμεν ἐνώπιον τῶν παιδῶν πρὸς ἐποπτείαν αὐτὰ ταῦτα τὰ ἀντικείμενα. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει καλὸν εἶναι νὰ ἀναπληρῶμεν τὴν ἔλλειψιν δι' εἰκόνας ἢ ἀφομοιώματος. Αἱ εἰκόνες αὗται καὶ τὰ ἀφομοιώματα τῶν ἀντικειμένων, ὅσάκις ἀντικαθιστῶσι τὰ μηδέ-

¹ Πρὸβλ. τὸ ἡμέτερον «Ἐγχειρίδιον Παιδαγωγικῆς» σελ. 73ι.

ποτε προσπεσόντα εἰς τὰς αἰσθήσεις τῶν παιδῶν ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα, καλοῦνται μέσα ἀναπληρωτικά· ὁσάκις δὲ ἀναμιμνήσκουσι τὰ ἄλλοτέ ποτε προσπεσόντα εἰς τὰς αἰσθήσεις αὐτῶν, καλοῦνται μέσα ἀναμνηστικά. Ἄλλ' οἷα οὐδέποτε καὶ ἂν ἦναι τὰ ὁμοιώματα ταῦτα, εἴτε ἀναπληρωτικά, εἴτε ἀναμνηστικά, πρέπει νὰ ἦναι πιστά, ἥτοι πρέπει νὰ ἀπεικονίζωσιν ἀκριβῶς καὶ ἀνελλιπῶς τὰ πρωτότυπα οὕτως, ὥστε ὁ παρατηρῶν αὐτὰ νὰ νομίζῃ ὅτι παρατηρεῖ αὐτὰ ταῦτα τὰ ἀντικείμενα, καὶ πρέπει νὰ ἐξετάζωνται ἀπαρχαλλάκτως ὅπως ἤθελον ἐξετασθῆ καὶ τὰ πρωτότυπα.

Ἐν τῶν σπουδαιωτάτων ἔργων τῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας εἶναι καὶ ἡ δι' αὐτῆς ἀνάπτυξις τῆς λεκτικῆς δυνάμεως τῶν παιδῶν καὶ ἡ μόρφωσις τῆς τούτων γλώσσης. Ὅπως ἀληθεύει τὸ παιδαγωγικὸν δόγμα ὅτι πρῶτον πρέπει νὰ καταδεικνύηται εἰς τὸν παῖδα τὸ πρᾶγμα καὶ εἶτα τὸ ὄνομα· οὕτως ἐπίσης ἀληθεύει ὅτι πᾶσα διαφορητικὴ ἀνάπτυξις εἶναι ἀναπόσπαστος τῆς γλωσσικῆς ἀναπτύξεως. «Ἡ γλώσσα, κατὰ τὸν πρακτικώτατον παιδαγωγὸν Κέχριον, εἶναι ἡ διὰ λέξεων ἐνεργουμένη ἔκφρασις τῶν διαφορημάτων. Διαφοεῖσθαι καὶ λαλεῖν ἴστανται ἐν ἀμεσωτάτῃ συναφείᾳ. Ἡ διάφοια γεννᾷ τὴν γλώσσαν καὶ ἡ γλώσσα γεννᾷ τὴν διάφοιαν. Ὁ γινωσκὼν τὸν ἐσωτερικὸν σύνδεσμον μεταξὺ τοῦ διανοεῖσθαι καὶ τοῦ λαλεῖν, καὶ ὁ κατανοῶν ὅτι τὸ μὲν διανοεῖσθαι εἶναι σιωπηλῶς λαλεῖν, τὸ δὲ λαλεῖν μεγαλοφώνως διανοεῖσθαι, οὗτος θέλει ἀνομολογήσει ὅτι ἢ τε πνευματικὴ καὶ γλωσσικὴ μόρφωσις, ὃ τε γλωσσικὸς καὶ πνευματικὸς πλοῦτος, ὀρίζουσι, προάγουσι καὶ προβιβάζουσιν ἄλληλα, καὶ ὅτι τούτου ἕνεκα τὸ ὀρθοεπῶς διανοεῖσθαι καὶ τὸ λογικῶς λαλεῖν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ οὐδέποτε πρέπει νὰ ἀποχωρίζωνται¹.» Οἱ παῖδες, κατὰ τὸν αὐτὸν Κέχριον, μεταβαίνοντες ἀπὸ τῶν πραγμάτων εἰς τὰ ὀνόματα, καθίστανται ἐπιτήδαιοι πρὸς ἐλευθέραν χρῆσιν τοῦ πνευματικοῦ αὐτῶν θησαυροῦ καὶ πρὸς κατάδειξιν τῆς ἐπὶ τῆς ὕλης κυριαρχίας αὐτῶν. Κατὰ δὲ τὸν περιώνυμον Δειστερβέγιον «ὁ ἐσωτερικὸς κόσμος τῶν παραστάσεων δεῖται ἐξωτερικοῦ τινος, ἐν ᾧ σωματοῦται, ἥτοι γλώσσης ἢ λόγου. Ἡ παράστασις, ἀπεικονιζομένη ἐξωτερικῶς διὰ λέξεως, ἀποβαίνει μεταδοτικὴ καὶ κτᾶται τελείαν ὑπαρξιν².»

Ἡ ἐποπτικὴ διδασκαλία δὲν πρέπει νὰ κατατέμνη τὴν διδακτικὴν ὕλην κατὰ τοὺς γλωσσικοὺς νόμους καὶ χάριν αὐτῶν, ἀλλὰ νὰ ἐκλέγῃ τοιαύτην διδακτικὴν ὕλην, ἥτις ἐν τῇ ὁλοσχερεῖ αὐτῆς καὶ ἀδιαιρέτῳ διεξαγωγῇ δύναται νὰ μορφώσῃ πῶς τὴν γλώσσαν, εἰσάγουσα τὸν παῖδα εἰς

¹ «Die Praxis der Volksschule», σελ. 117.

² «Wegweiser», I. σ. 3,5.

τὸ πνεῦμα καὶ τοὺς κανόνες αὐτῆς. Διὰ τῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας ἡ μὀρφωσις τῆς γλώσσης γίνεται οὐχὶ θεωρητικῶς, ἀλλὰ πρακτικῶς. Πρὶν ἢ μεταβῶσιν οἱ παῖδες εἰς τὴν θεωρίαν τῆς γλώσσης, ἦτοι πρὶν σκιφθῶσι περὶ αὐτῆς, πρέπει νὰ σκεφθῶσιν ἐν αὐτῇ, ἦτοι νὰ μεταχειρισθῶσιν αὐτήν. Οἱ παῖδες, μανθάνοντες τὰς ὁμομασίας τῶν διαφόρων ἀντικειμένων, τῶν ἰδιοτήτων αὐτῶν καὶ ἐνεργειῶν, καὶ ποικίλων σχέσεων καὶ ἀναφορῶν, μεταβαίνουσι εὐκολώτατα εἰς τὴν διάγνωσιν τῆς παραγωγῆς αὐτῶν καὶ συνθέσεως, καὶ καθίστανται ἐπιτήδαιοι εἰς τὸν σχηματισμὸν καταλλήλων λέξεων πρὸς δῆλωσιν διαφόρων ἀντιλήψεων. Αἱ λεκτικαὶ ἀσκήσεις τῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας προάγουσι βαθμηδὸν καὶ τὴν ἐκφραστικὴν τοῦ παιδὸς ἰδιότητα. Πρὸς τοῦτο δὲ προαπαιτεῖται ὅπως ὁ παιδαγωγὸς ἐκφράζηται ἐνώπιον τῶν παιδῶν βραδέως, σαφῶς καὶ ὀρθοεπῶς. Ὅτι ἡ ἐποπτικὴ διδασκαλία πρέπει νὰ συνάπτηται μετὰ τῶν γλωσσικῶν ἀσκήσεων, ἐξάγεται καὶ ἐκ τῆς περὶ γλώσσης θεωρίας τοῦ διασημοτάτου γλωσσολόγου **W. von Humbold**, εἰπόντος ὅτι «ἡ γλῶσσα ἐν οὐδεμιᾷ περιστάσει δύναται νὰ ἐρευνηθῆ ὡς μεμαρασμένον ἄνθος. Γλῶσσα καὶ βίος εἶναι ἀχώριστοι ἔννοιαι· διὸ καὶ ἡ μάθησις εἶναι ἀναγέννησις»

Μετὰ τὴν ἀντίληψιν καὶ ἐκφρασιν ἀντικειμένου τινὸς οἱ παῖδες κατὰ τὴν ἐποπτικὴν διδασκαλίαν ἀσκοῦνται καὶ εἰς τὸ παριστάναι διὰ γραμμῶν, ἦτοι εἰς τὸ *ἰχνογραφεῖν* τὸ ἀντικείμενον. Ἐννοεῖται δὲ οἰκοθεν ὅτι ἐκεῖνα τὰ ἀντικείμενα πρέπει νὰ προβάλλωνται πρὸς ἰχνογράφησιν, ὅσα, δυνάμενα νὰ ἰχνογραφηθῶσι, δὲν ὑπερβαίνουσι τὰς δυνάμεις τῶν παιδῶν. Πρὶν δὲ οἱ παῖδες δυνηθῶσιν ἀφ' ἑαυτῶν νὰ ἰχνογραφῶσι τὰ ἀντικείμενα, ἀπομιμοῦνται τὸν ἰχνογραφοῦντα αὐτὰ διδάσκαλον. Ἡ ἰχνογραφικὴ αὕτη ἀσκησις προπαρασκευάζει καὶ τὴν περὶ τὴν ζωγραφικὴν καὶ τὴν ἰδίως γραφὴν δεξιότητα τῶν παιδῶν.

Ἡ δὲ ἀρίθμησις καὶ καταμέτρησις τῶν ἀντικειμένων, ἔτι δὲ ἡ ἀπαγγελία διαφόρων ἀσμάτων κατὰ τὴν ἐποπτικὴν διδασκαλίαν, προασκοῦσι καὶ προκλείφουσι τοὺς παῖδας εἰς τὴν μέλλουσαν ἀριθμητικὴν, γεωμετρικὴν καὶ μουσικὴν διδασκαλίαν. Τὸ αὐτὸ δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν καὶ περὶ τῆς γεωγραφικῆς, φυσικῆς καὶ θρησκευτικῆς διδασκαλίας, τῆς λαμβανούσης τὸ ἐνδόσιμον ἐκ τῆς ἐποπτείας τῶν θαυμασίων τοῦ Θεοῦ δημιουργημάτων. Ὅτιω λοιπὸν ἡ ἐποπτικὴ διδασκαλία, συμπεριλαμβάνουσα ἐν ἑαυτῇ τὰς ἀρχὰς πασῶν τῶν γνώσεων καὶ πρῶτα στοιχεῖα πάσης διδασκαλίας, ἀσκεῖ μετὰ τῶν αἰσθήσεων καὶ τὰς πνευματικὰς τῶν παιδῶν δυνάμεις. «Ἐν τῇ ἐποπτικῇ διδασκαλίᾳ, λέγει ὁ Ρεϊκιος, γίνεται ἐποπτεία, ἀπομνημόνευσις, διήγησις, καταμέτρησις, ἰχνογράφησις καὶ

ἄσμα. Ἐπομένως ἀσκεῖται χεὶρ καὶ ὄφθαλμός, οὓς καὶ φωνή, γλῶσσα καὶ φαντασία, μνήμη καὶ διάνοια, θυμὸς καὶ θέλησις¹.» Ἐν τῇ ἐποπτικῇ διδασκαλίᾳ προηγείται ἐν παντὶ τὸ παράδειγμα τοῦ διδασκάλου, ὅπερ ἀπομυμείται ὁ μαθητὴς πρὶν ἢ δυνηθῆ νὰ αὐτενεργήσῃ διὸ ὁ μὲν Ἀριστοτέλης ἀποφαίνεται ὅτι «τὰς μαθήσεις ποιεῖται (ὁ παῖς) διὰ μιμήσεως τὰς πρώτας²» ὁ δὲ ἀνωτέρω μνημονευθεὶς Ῥεϊκιος ἐξακολουθεῖ λέγων ὅτι «ὁ διδάσκαλος πρέπει, προκειμένου μὲν περὶ ὁμιλίας, νὰ προλαλήῃ προκειμένου δὲ περὶ ἄσματος, νὰ προάδῃ· προκειμένου δὲ περὶ ἰχνογραφήσεως, νὰ ἰχνογραφήῃ προκειμένου δὲ περὶ μνημονεύσεως, νὰ ἀπομνημονεύῃ· διότι διὰ τοῦ πρότερον πράττειν τὸν διδάσκαλον παρορμᾶται ὁ παῖς καὶ καθίσταται ἐπιτήδειος πρὸς μίμησην. — Ὅταν δὲ ὁ παῖς παρορμηθῆ πρὸς μίμησην καὶ συναισθανθῆ τὴν ἑαυτοῦ δύναμιν, τότε γίνεται αὐτενεργός³.»

Ὁ τρόπος, καθ' ὃν διεξάγεται τὸ ἔργον τῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας, εἶναι ἕνθεν μὲν περιγραφικός, ἕνθεν δὲ διηγηματικός· τούτου ἕνεκα καὶ ἡ ἐποπτικὴ διδασκαλία καλεῖται ὅτε μὲν περιγραφικὴ, ὅτε δὲ διηγηματικὴ. Καὶ ἡ μὲν περιγραφικὴ ἐποπτικὴ διδασκαλία, ἣτις θεωρεῖ τὰ χῶρον κατέχοντα ἀντικείμενα, προηγείται καὶ ἰδιάζει μᾶλλον εἰς παιδας ἐλάσσονος ἡλικίας, εἰς ὧν τὰς αἰσθήσεις προβάλλονται μικρὰ μὲν καὶ εὐσύνοπτα, ὀλοσχερῆ δὲ καὶ τέλεια ἀντικείμενα· ἡ δὲ διηγηματικὴ ἐποπτικὴ διδασκαλία, ἣτις ἀναφέρεται εἰς τὰ ἐν χρόνῳ συμβαίνοντα ἀντικείμενα, ἰδιάζει εἰς παιδας μᾶλλον προεχωρηκότας κατὰ τε τὴν σωματικὴν καὶ πνευματικὴν ἀνάπτυξιν, εἰς ὧν τὰς αἰσθήσεις προβάλλονται ἀντικείμενα ποικιλώτερα καὶ πνευματικώτερα. Ἀμφότεραι αἱ διδασκαλῆαι αὗται δὲν ἐνεργοῦσιν ἀφεστηκυῖαι ἀλλήλων, ἀλλὰ τούναντίον συνεργάζονται καὶ ἐναλλάσσονται μετ' ἀλλήλων, διασαφηνίζουσαι καὶ συμπληροῦσαι ἀλλήλας.

Αἱ διηγήσεις ἀποτελοῦσι τὸ ἱστορικὸν μέρος τῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας, καταδεικνύουσαι τὰ ἐν τῷ κόσμῳ δυνάμενα νὰ συμβῶσιν. Ἐπειδὴ δὲ οἱ παῖδες δὲν δύνανται εἰσέτι νὰ διακρίνωσι καλῶς τὸ δυνατόν ἀπὸ τοῦ ἀδυνάτου, ὁ διδάσκαλος ὀφείλει νὰ διηγῆται ἐνώπιον αὐτῶν ἐκλεκτοὺς μύθους⁴, ἀρέκδοτα, αἰνίγματα κτλ. ἄνευ ἐξετάσεως τῆς δυνατῆς

¹ «Erziehungslehre» von Riecke, σ. 132 ἐκδ. 6'.

² Ποιητ. 4.

³ Αὐτόθι.

⁴ Τὴν ῥυθμιστικὴν καὶ πλαστικὴν δύναμιν τοῦ μύθου ἀνομολογῶσι πλὴν τοῦ Πλάτωνος (Πολ. β', σ. 377) καὶ Ἀριστοτέλους (Πολιτ. Δ' ἢ Ζ', σ. 1336) καὶ ὁ Ἑρμογένης (Προγυμν. 4.) λέγων «Τὸν μύθον πρῶτον ἀξιοῦσι

ἢ ἀδυνάτου αὐτῶν ὑπάρξεως. Ἡ καταλληλοτέρα ὕλη πρὸς διήγησιν εἶναι ἢ λαμβανομένη ἐκ τοῦ κύκλου τῆς παιδικῆς ἐνεργείας. Πρὸς εὐκολωτέραν δὲ καὶ μονιμωτέραν ἀντίληψιν, ἔτι δὲ καὶ πλείονα ἐνίσχυσιν τῆς φαντασίας, καλὸν εἶναι ὅπως τὰ διάφρα διηγήματα συνοδεύωνται καὶ δι' εἰκόνων ζωτρῶν καὶ πιστῶς τὰ ἀντικείμενα παριστανουσῶν. Τὰ διηγήματα δὲν πρέπει νὰ δημιουργῶνται χάριν δῆθεν τῆς τῶν νέων ἠθοποιήσεως, ἀλλὰ νὰ ἦναι φυσικά, ἐνέχοντα ἐν ἑαυτοῖς τὸ ἠθοποιοῦν στοιχεῖον καὶ πλούσια ὄντα οὐχὶ ἐν ἀποφθέγμασι παραινετικοῖς, ἀλλ' ἐν πράγμασι διδακτικοῖς. Τὰ διηγήματα πρέπει νὰ ἦναι αἰσθητικὰ καὶ νὰ μὴ ἦναι ἀπέραντα καὶ πολύπλοκα, ἀλλ' ἀπλᾶ καὶ τοσοῦτον ἐκτεταμένα, ὥστε νὰ παρέχῃ σαφῆ εἰκόνα εἰς τοὺς παῖδας. Ἡ δὲ διήγησις πρέπει νὰ ἦναι σαφὴς καὶ μεθοδική, ἀκριβὴς καὶ ὠραία, εὐθυμος καὶ ἰλαρά, σκοπὸν ἐπιδιώκουσα τὴν τε ἀνάπτυξιν τοῦ νοῦ καὶ τὴν διάπλασιν τῆς καρδίας τῶν παιδῶν.

Εἰς τὴν διηγηματικὴν διδασκαλίαν ἀνήκει καὶ ἡ μετ' ᾠδῆς ἢ ἄνευ ᾠδῆς ἀπαγγελία διαφόρων ποιημάτων, συμφωνούντων μὲν πρὸς τὴν πνευματικὴν κατάστασιν τοῦ παιδός, ἐκλεκτὴν δὲ καὶ διαφέρουσαν ὕλην περιεχόντων. Τὰ ποιήματα ταῦτα κατὰ πρῶτον μὲν ἀπαγγέλλονται ὑπ' αὐτοῦ τοῦ διδασκάλου, ὅστις ποιεῖται καὶ σύντομόν τινα καὶ καλλιαισθητικὴν τοῦ κειμένου ἀνάλυσιν· εἶτα δὲ ἀπαγγέλλονται μετ' ᾠδῆς ἢ ἄνευ ᾠδῆς ὑπ' αὐτοῦ τοῦ μαθητοῦ, ὃν περ θαυμασίως τέρπει τὸ μέτρον καὶ ὁ ῥυθμός. Τὰ ποιήματα ταῦτα, μικρὰ ὄντα καὶ οἷον εἰς παιδιὰ τις τοῦ παιδικοῦ πνεύματος, οὐχὶ δ' ἐπικυβερτῶν τῆς μνήμης, πρέπει νὰ ἦναι μορφωτικὰ μᾶλλον τῆς καρδίας ἢ διδακτικὰ τοῦ νοῦ. Τὴν διαμορφωτικὴν δυνάμιν τῶν ποιημάτων ἀνομολογῶν καὶ ὁ διάσημος παιδαγωγὸς **K. Richter** ἐν τῷ στεφανωθέντι αὐτοῦ συγγράμματι «*Ἡ ἐποπτικὴ διδασκαλία ἐν ταῖς στοιχειώδεσι τάξεσι*», ἀποφαινεται ὡς ἑξῆς: «Μεῖζον σημασία πρέπει

προσάγειν τοῖς νέοις, διότι τὰς ψυχὰς αὐτῶν πρὸς τὸ βέλτιον ῥυθμίζειν δύναται καὶ ἔτι ἀπλοῦς ὄντας αὐτοὺς ἀξιοῦσι πλάττειν· φαίνονται δὲ τούτῳ χρησάμενοι καὶ οἱ ἀρχαῖοι». — Ἀνάγνωθι καὶ τὴν ἡμετέραν πραγματείαν. «*Περὶ μύθων καὶ τῆς παιδαγωγικῆς αὐτῶν ἀξίας*» ἐν τῷ Εὐαγγελικῷ Κήρυκι τοῦ ἔτους 1871, σελ. 250. Ὁ δὲ σεβαστὸς ἡμῶν καθηγητῆς **T. Ziller**, ὁ μετὰ καὶ ἄλλων καθηγητῶν διδάσκων ἐπιτυχῶς τὴν παιδαγωγικὴν ἐπιστήμην ἐν τῷ τῆς Λειψίας πανεπιστημίῳ, ἄγαν ὑπερτιμῶν τὴν διαπλαστικὴν τῶν μύθων ἀξίαν, θεωρεῖ αὐτοὺς καταλλήλους ὅπως χρησιμεύσωσιν ὡς κέντρον τῆς πρώτης σχολικῆς διδασκαλίας καὶ ὡς μίτος πρὸς διεξαγωγὴν τῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας (*Ziller, Lehrplan von Leipzigs Uebungsschule für Studierende im ersten Schuljahre 1862*).

ν' ἀποδοθῆ εἰς τὴν ποιητικὴν ὕλην, εἴτε αὕτη ἀσμάτια εἶναι, εἴτε μῦθοι, εἴτε καὶ ἱστορίαι ἐκ τῆς ἀγίας Γραφῆς κτλ., ἅτινα βιωτικὴν τινὰ σχέσιν ἢ ἠθικὴν τινὰ ἰδέαν ἐν εὐαρμόστῳ καὶ ὠραία μορφῇ παριστῶσι καὶ διὰ λόγου αἰσθητοποιοῦσι. Ταῦτα μάλιστα συντελοῦσιν ὅπως πληρώσωσι μὲν τὴν ψυχὴν τῶν παίδων χαρᾶς καὶ λύπης πρὸς τὸν ἀνθρώπινον βίον, θερμάνωσι δὲ αὐτὴν πρὸς πᾶν ὅ,τι εὐγενές καὶ ἀγαθόν, διεγείρωσι δ' ἐν αὐτῇ τὴν ἀπέχθειαν πρὸς πάντα τὰ κακὰ καὶ εὐτελῆ κτλ.»¹

Ἄμφότεροι οἱ τρόποι οὗτοι τῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας, ὅτε περιγραφικὸς καὶ ὁ διηγηματικὸς, οἱ διενεργούμενοι ὅτε μὲν ὑπὸ τοῦ διδασκάλου, ὅτε δὲ ὑπὸ τῶν μαθητῶν, προκαλοῦνται διὰ διαφόρων ἐρωτήσεων, ἐκατέρωθεν ἀπευθυνομένων, καὶ τὸν ἐξωτερικὸν τύπον τῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας ἀποτελοῦσῶν. Αἱ ἐρωτήσεις, ἃς ἀπευθύνει ὁ διδάσκαλος πρὸς τοὺς παῖδας, οὐδένα ἕτερον σκοπὸν πρέπει νὰ ἐπιδιώκωσιν ἢ νὰ παράσχωσιν ἀφορμὴν ἵνα αὐτοὶ οὗτοι οἱ παῖδες ἔνθεν μὲν ἐποπτεύωσι τὰ ἀντικείμενα, ἔνθεν δὲ παριστῶσι διὰ λόγου τὰς ἑαυτῶν ἐποπτείας· ὡσαύτως καὶ ἡ χρῆσις τῆς τε περιγραφῆς καὶ διηγήσεως, ἡ γινομένη ὑπὸ τοῦ διδασκάλου, πρῶτιστον σκοπὸν πρέπει νὰ ἐπιδιώκῃ τὴν εἰς τοὺς παῖδας κατὰδειξιν τοῦ τρόπου τοῦ ἐρευνᾶν καὶ ἐκτιθέναί τὰ ἀντικείμενα. Ἄμφότεροι οὗτοι οἱ σκοποὶ πηγάζουσιν ἐκ τοῦ πρῶτιστου σκοποῦ τῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας, προτιθεμένης τὴν προαγωγὴν τῆς ἐποπτικῆς καὶ λεκτικῆς δυνάμεως τοῦ παιδός. Ἐντεῦθεν ἔπεται ὅτι, προϊούσης τῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας, οἱ παῖδες πρέπει νὰ ἀφίνωνται ἐλεύθεροι ὅπως ποιῶσιν αὐτοὶ τὰς τε περιγραφὰς καὶ διηγήσεις τῶν ἀντικειμένων, καὶ ὅτι, ὅσω μᾶλλον προάγονται πνευματικῶς οἱ παῖδες, τοσοῦτω μείζων ἐλευθερία πρέπει νὰ παρέχῃται εἰς αὐτοὺς εἰς τε τὸ ἐποπτεύειν καὶ τὸ λαλεῖν, διδομένης εἰς αὐτοὺς ἀφορμῆς οὐ μόνον εἰς τὸ ἀποκρίνεσθαι, ἀλλὰ καὶ ἐρωτᾶν.

Οὕτως ἀσκούμενοι καὶ διδασκόμενοι οἱ παῖδες καθίστανται αὐτενεργοί. Ἡ δὲ αὐτενέργεια αὕτη πρέπει νὰ ἐπιδιώκῃται οὐ μόνον διὰ τῆς ἐποπτικῆς, ἀλλὰ καὶ διὰ πάσης ἑτέρας διδασκαλίας.

Συγκεφαλαιοῦντες τὰ μέχρι τοῦδε εἰρημένα περὶ τοῦ ἔργου τῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας, παρατηροῦμεν ὅτι δι' αὐτῆς ἔνθεν μὲν κρινολογοῦνται εἰς τοὺς παῖδας τὰ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ δυνάμενα νὰ ἐποπτευθῶσιν ἀντικείμενα· δίδεται εἰς τὸ πρᾶγμα ὄνομα καὶ παρέχεται ἀφορμὴ εἰς τὸ νὰ ζητηθῆ ἐν τῷ ὀνόματι τὸ πρᾶγμα, ὅποτε ἀνακαλεῖται διὰ τῆς φαντασίας καὶ ὁ ἐν τῷ ταμείῳ τῆς μνήμης κατατεθειμένος θησαυρὸς τῶν

¹ K. Richter, «Der Anschauungsunterricht in den Elementarclassen», 1869.

παρξστάσεων καταδεικνύονται αί μεταξὺ τῶν διαφόρων ἀντικειμένων ὑπάρχουσαι σχέσεις καὶ ἀναφοραί, αἵτινες, ὅσῳ μᾶλλον προχωρεῖ τις ἀπὸ τῶν ἀμέσων ἐποπτεῖων εἰς τὰς ἐμμέσους, τοσούτῳ καθίστανται ποικιλώτεραι· προσδιορίζονται οἱ λεκτικοὶ τύποι τῶν διαφόρων ἀντικειμένων ὡς καὶ οἱ τῶν ἰδιοτήτων αὐτῶν καὶ ἀναφορῶν· ἐκ τοῦ εἴδους ἀναπτύσσεται τὸ γένος, ἐκ τοῦ συγκεκριμένου τὸ ἀφηρημένον, καὶ ἐκ τοῦ ἀφηρημένου τὸ μᾶλλον ἀφηρημένον, δι' ὃ γίνεται εὐχερεστέρα ἢ μετάβασις εἰς τὴν θεωρητικὴν διδασκαλίαν· ἐνθεν δὲ προάγεται ἡ καλλιαισθησία τοῦ παιδὸς ἐν τῇ θέᾳ τῆς ἁρμονίας καὶ τοῦ κάλλους τῆς φύσεως· διεγείρεται ἡ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους συμπάθεια ἐν τῇ ἀναγνωρίσει τῆς σχέσεως αὐτοῦ πρὸς τε τὰ λοιπὰ τῆς οἰκογενείας μέλη καὶ τοὺς λοιποὺς ἀνθρώπους· ἀναζωπυρεῖται τὸ θρησκευτικὸν συναισθημα ἐν τῇ κατανόησει τῆς σκοπιμότητος καὶ χρησιμότητος τῶν θείων δημιουργημάτων· κανονίζονται αἱ βιωτικαὶ τοῦ παιδὸς σχέσεις ἐν τῇ παρατηρήσει τῶν ἐπιμιγνυμένων πρὸς ἀλλήλους προσώπων τῶν τε μύθων καὶ ἱστορικῶν ἀνεκδότων. Διὰ τῆς ἐνεργείας ταύτης τῆς ἐποπτικῆς διδασκαλίας ὀξύνονται μὲν αἱ αἰσθήσεις τοῦ παιδός, προάγεται δὲ ἡ γλῶσση αὐτοῦ, ἀναπτύσσονται δὲ αἱ τε διανοητικαὶ καὶ ἠθικαὶ αὐτοῦ δυνάμεις, συγκομίζονται δὲ τὰ στοιχεῖα πάσης σχολικῆς γνώσεως, καὶ καθίσταται ὁ παῖς ἐπιτήδειος πρὸς ἐπιτυχῆ παρακολούθησιν τῶν πνευματικωτέρων τοῦ σχολείου σκοπῶν.

Ὅπως ἐπιτύχη ὅμως τοῦ σκοποῦ αὐτῆς ἡ ἐποπτικὴ διδασκαλία πρέπει νὰ ἐνεργῆται ἐλευθέρως, μηδὲν δεσμευομένη μήτε ὑπὸ τῆς διδακτικῆς ὕλης, μήτε ὑπὸ τοῦ τρόπου τῆς ταύτης διαπραγματεύσεως· πρὸς τοῦτο δὲ ἀπαιτεῖται ἵνα διδάσκηται ὡς ἴδιον καὶ αὐτοτελὲς μάθημα, οὐδὲ πρέπει νὰ συνάπτηται μεθ' ἑτέρας διδασκαλίας, εἴον μετὰ τῆς ἀναγνωστικῆς καὶ γραφικῆς διδασκαλίας, ὡς δοξάζει ὁ Κέχριος, διότι πᾶσα σύνδεσις αὐτῆς μεθ' ἑτέρας διδασκαλίας βλάπτει ἀμφοτέρων τοὺς σκοπούς, ὡς παρακωλυούσης τῆς ἐνεργείας τῆς μιᾶς τὴν ἐνέργειαν τῆς ἑτέρας ¹.

Ἡ ἐποπτικὴ διδασκαλία, ἥτις ἀποτελεῖ ἐν τῷ οἴκῳ, τοῖς νηπιαγωγείοις καὶ ταῖς δυοῖς στοιχειώδεσι τοῦ σχολείου τάξεσι (κατὰ δὲ τὸν Κέχριον ἐν τῇ μιᾷ) ἴδιον μάθημα, ἐν ταῖς λοιπαῖς τάξεσι τοῦ σχολείου καὶ ἐν γένει καθ' ὅλον τὸν χρόνον τῆς τοῦ ἀνθρώπου σπουδῆς ἢ, κατὰ Κέχριον, τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ἀποβαίνει ἀρχή ².

¹ Πρὸς. F. Dittes, «Schule der Paedagogik», σ. 606.

² Kehr, «Die Praxis der Volksschule», σελ. 426. Πρὸς. καὶ Schumann, «Lehrbuch der Paedagogik» 1877, μέρ. Β', σ. 226.

Προστεθῆτω ἐν σελ. 399, στίχ. 6—7 λέξεις. Ἐν σελ. 400, στίχ. 42 εἴτε ἐκ τῆς παρατηρήσεως εἰκόνων καὶ σχημάτων.